

Kas Eesti on Põhjamaa? Eesti põhjamaise identiteedi ajaloost.

Mart Kuldkepp

Mõte sellest, et ka Eesti võiks olla Põhjamaa ja eestlased põhjamaalased, on rahvuslikult meelestatud eestlaste meeli köitnud juba vähemalt viimased sadakond aastat. Eesti põhjamaisuse idee sündis samal ajal, kui tekkis ja levis Eesti rahvuslus, 19. sajandi lõpukümnenditel ja sajandivahetusel. Samal ajal, kui kinnistus arusaam Saksamaast ja vähemal määral Venemaast kui eestlaste põlisvaenlastest, kasutasid rahvusliku liikumise juhid oma identiteedipoliitilist õigust pöörata silmad regiooni kolmanda ajaloolise suurvõimu – Rootsi – poole. Suuresti nende kunagiste valitsejate kaudu hakkasid ka eestlased nägema end osalistena põhjamaisest kultuurisfäärist.

Teistest Eesti enesekuvandiga seostuvatest müütidest, mis laiemat kõlapinda tingimata ei oma ega taotlegi, eristub Eesti põhjamaisuse mõte selle poolest, et see on olemuslikult rahvusvaheline, riigi- ja rahvuspiire ületav regionaalne määratlus. Selles väljendub küll tahe kollektiivselt millestki (mitte-Põhjamaadest) erineda, kuid idee põhipaatoseks on siiski tahe kellelegi (teistele Põhjamaadele) sarnaneda. Ja seetõttu ei sobi see mõte vaid siseriiklikuks tarbimiseks. Et Eesti põhjamaisuse idee oleks tõsiseltvõetav, peab see eestlaste sisemise veendumuse kõrval leidma ka nende teiste riikide ja rahvaste heakskiidu, keda, erinevalt eestlastest, juba traditsiooniliselt põhjamaalasteks peetakse.

Eesti põhjamaisuse idee on seega kujunenud kahe mõjutaja pingeväljas, millest esimene on Eesti rahvuslik liikumine, mis on püüdnud Eesti põhjamaisuse mõtet levitada ja sellele võimaluste piires poliitilist sisu anda. Teiseks mõjutajaks on (ülejäänud) Põhjamaad, mis eestlaste ambitsioone on kas tunnustanud või tunnustamata jätnud. Seega on Eesti põhjamaisusmüüt alati läbirääkimiste objekt ja nende tulemus; alati pigem poliitiline, kui geograafiline või etnograafiline fakt.

Nagu paljude muude identiteedipoliitika valdkonda kuuluvate probleemidega, on Eesti põhjamaisuse osas võimalikud väga erinevad seisukohad. On olnud nii neid, kes tõsimeeli usuvad, et eestlaste identiteedis võib mingit ürgset põhjamaisusalget leida (mida see ka ei tähendaks); kui ka neid, kes naeruvääristavad eestlasi enda võõraste sulgedega ehtimise pärast. Kindlasti on aga tegemist küsimusega, mille üle tasub kriitiliselt mõelda. Eesti põhjamaisuse küsimusega on seotud ka see, millistelt alustelt lähtudes Eesti läheneb koostööle (teiste) Põhjamaadega ja millise osapoolena end selles näeb. Sellest omakorda võivad juba oleneda selle koostöö sisu ja tulemused.

Eestlaste Rootsi-armastuse juuri on võimalik tagasi viia rahvaliku müüdini "vanast heast Rootsi ajast", mis tõenäoliselt tekkis talupoegkonna seas juba 18. sajandil, ammu enne rahvuslikku ärkamist. Tegemist oli arusaamaga, et Rootsi ülemvõim Eesti üle 17. sajandil oli eriti soodne ajajärk eestlastest talupoegadele ning samavõrra halb aeg nende isandatele, baltisaksa mõisaomanikele. Rootsi aja idealiseerimises peitus seejuures kindlasti oma tõetera. 18. sajand oli talurahva õiguste seisukohalt tõesti halvem aeg, samas kui 1680. aastatel viidi läbi mõisate reduktsioon ehk riigistamine, mis talurahva elutingimusi mõnevõrra parandas. ja päris Rootsi aja lõpul asuti ka pärisorjuse kaotamisele. Samuti astuti Rootsi ajal esimesed sammud rahvahariduse vallas ja asutati Tartu ülikool.

19. ja 20. sajandi vahetusel lõimiti nimetatud rahvalik müüt tekkivasse Eesti ajalookirjutusse, mis hakkas Rootsi aega kujutama hilisemat rahvuslikku ärkamist omamoodi ette aimanud Eesti rahva kuldajana. Seejuures polnud vähetähtis, et taoline positiivne pilt käis risti vastu baltisaksa ajalookirjutusele, mis küll hindas Tartu ülikooli asutamist ja Gustav II Adolphi tegevust protestantismi eestvõitlejana, kuid mille suhtumine mõisate reduktsiooni oli mõistetavalt negatiivne. Kahtlemata peitus Eesti rahvuslaste Rootsi-orientatsioonis ninanips baltisakslaste kultuuritooja-pretensioonidele.

Sellel, et Rootsile sai nõnda omaseks positiivne roll Eesti ajaloos, olid aga oma poliitilised implikatsioonid. Sajandialguse rahvuslased kahetsesid peaaegu eranditult, et eestlaste poliitiline kontakt Skandinaaviaga oli ajalootormides katkenud. Juhan Luiga kirjutas 1906. aastal, et jäänuks eestlased rootslaste või taanlaste valitseda, olnuks nad tema ajaks kindlasti oma arengus juba sama kaugemale jõudnud kui Norra ja Soome. 1909. aastal kahetses Villem Reiman, et Eesti ei jäänud Rootsi kultuuri mõjupiirkonda ega muutunud "viidendaks liikmeks põhjamaiste rahvaste peres." 1910. aastal kirjutas Hindrik Prants raamatus "Eestimaa Veneriigi alla saamine", et Rootsi aeg oli olnud läänemeresoome rahvaste kuldaeg, kuna nad kuulusid peaaegu kõik sama riigi valitsuse alla. Oleks see nõnda jäänudki, oleks eestlastele ja soomlastele nende suhtelise arvukuse tõttu Rootsi riigis saanud pikapeale osaks ka poliitilised õigused ja võib-olla tekkinud isegi Eesti-Rootsi-Soome personaalunioon. Rootsi riigivõimu nägi Prants ühesõnaga vahendina, mis oleks suutnud valmis ehitada ka Eesti rahvuslaste teise suure välispoliitilise unistuse, Soome silla.

Esimese maailmasõja segastel aastatel arenes kujutelm Eesti positiivsest ajaloolisest seotusest Rootsiga seega vähemalt osa Eesti rahvuslaste peades soovunelmaks, et Eesti põhjamaaisus võiks tulevikus saada uuesti poliitilise sisu Venemaast eraldumise ja Põhjamaadele lähenemise teel. Mainida võib suurpoliitilise seikleja Aleksander Kesküla tegevust, kelle eesmärgiks oli luua Eesti

personaalunioon Soome ja Rootsi. 1917. aasta septembris tegi ka Jaan Tõnisson Eesti Maapäeva kinnisel koosolekul samalaadse ettepaneku luua föderatsioon, kuhu kuulunuks eestlased, lätlased, leedulased, soomlased ja kõik Skandinaavia rahvad.

Sõja lõpu poole, kui Eestis valitses Saksa okupatsioon, püüti taoliste plaanide vastu ärgitada Entente'i riikide huvi. 1918. a. novembri alguses andsid Karl Robert Pusta ja Ants Piip Suurbritannia välisministeeriumile üle memorandumiga ettepanekuga luua Balti Liit: Läänemere-äärsete iseseisvate riikide föderatsioon, mis pidanuks olema Suurbritannia kaitse all ja tagama Läänemere neutraalsuse, st et seal ei domineeriks ei keiserlik Saksamaa ega bolševistlik Venemaa. Suurbritannia huvi plaani vastu oli alguses tõsine, aga hääbus kiiresti pärast Saksamaa kapituleerumist.

Rootsi huvi eestlastel aga äratada ei õnnestunudki. Rootslaste jaoks, kes Eestist õieti midagi ei teadnud ja olid harjunud nägema seda lihtsalt Venemaa osana, tuli eestlaste Rootsi-sõbralikkus suure üllatusena ja mõned neist lasid end sellest veidi meelitada. Aga Rootsi poliitikud suhtusid Läänemereprovintside vabaduspüüetesse väga umbusklikult, arvates ettenägelikult, et niipea, kui Venemaa uuesti tugevneb, püüatakse need alad tagasi vallutada. Seetõttu jäi enamik Rootsi poliitikuid terveks sõdadevaheliseks ajaks seisukohal, et Rootsil oleks väga ohtlik nende uute riikidega mingeid lähemaid liitlasi luua, kuna sel juhul võidakse ka Rootsi Venemaa-vastasesse sõtta tõmmata.

Hiljemalt 1920. aastate keskpaigaks oli ka eestlastele selge, et Rootsi huvi Balti Liidu projekti vastu äratada ei õnnestu ja Skandinaavia-orientatsiooni tabas tagasilööki. Pärast Hitleri võimuletulekut, kui rahvusvaheline olukord Euroopas uuesti pinevaks muutus, klammerdusid Eesti rahvuslased põhjamaaisus-lootuste külge aga uue jõuga. Ent samal ajal, kui ohtlik olukord Euroopas sundis eestlasi Rootsile lähenema, pani see Rootsit Baltimaadest vaid veelgi resoluutsemalt eemalduma.

Nõukogude Liidu lagunemise ja Eesti taasiseseisvumise järel on Eesti ja Põhjamaade koostöö kulgenud hoopis teise tähe all. Balti riigid ja suurem osa Põhjamaadest praeguseks Euroopa Liidu liikmed, mis on lubanud edendada koostööd juba täiesti uues raamistikus. Kuid tegelikult on Balti riikide kogu taasiseseisvumisjärgne majandusareng on toimunud suuresti Põhjamaade toel, mille jaoks euroopaliku ärikultuuri ja traditsioonidega, geograafiliselt lähedalasuvad Balti riigid on olnud atraktiivseks investeerimiskeskonnaks. Näiteid kultuuri- ja hariduskoostööst leiab loendamatu hulgal. Eesti on kaasatud mitmete Põhjamaade koostööorganisatsioonide. Samas Põhjamaade nõukogusse, mis on see organisatsioon, mille kaudu põhjamaaks olemist oleks tänapäeval kõige loogilisem defineerida, pole Eestit seni veel liikmeks võetud.

Võrreldes tänapäeva saja või kaheksakümne aasta taguse ajaga võib seega öelda, et muutused

tegeliku koostöö ulatuse ja intensiivsuse alal on muutused olnud tohutult suured ning kindlasti on ka Põhjamaade suhtumine koostöösse Eestiga tunduvalt positiivsem, kui sõdadevahelisel ajal. Ent kas see tähendab, et eestlased on põhjamaalaste perre vastu võetud?

Ma arvan, et mitte – kuid seda mitte enam poliitilise usalduse puudumise tõttu, vaid eeskätt sellepärast, et eestlaste igatsetud põhjamaaisust pole tegelikult enam olemas, vähemalt mitte enam mingisuguse kultuurilise dominandina. Eestlaste arusaam põhjamaaisusest põhineb jätkuvalt rahvusromantilistel kujutelmadel ühisest ajaloost, kultuurist ja ka ühisest potentsiaalsest välisvaenlasest; Eesti põhjamaaisuse sümbolitena tajutakse ikka veel lõvimonumenti Narvas ja Gustav II Adolphi kuju Tartu Ülikooli peahoone taga.

Päris-põhjamaalaste jaoks tähendab põhjamaaisus tänapäeval aga hoopis midagi muud: teatud ühiskonnamudelit ja sellega seotud väärtusi (sotsiaalne võrdsus ja solidaarsus), mis on saanud pärandiks Teise maailmasõja järgse ajastu kiire majanduskasvu tingimustes läbiviidud ulatuslikest sotsiaalreformidest. Ajaloolise paratamatuse tõttu eestlastel selline kogemus muidugi puudub; meil puudub ka pikaajasel materiaalsel heaolul ja julgeolekul põhinev rahulolu, mis sarnast väärtuspõhist idealismi võiks tekitada.

Selle üle võib vaielda, kas põhjamaine mudel tegelikult (enam) töötab ja kas selle kultuuriline pärand on hea või mitte. Küll aga on selge, et seni, kuni eestlased neid väärtuseid ei jaga, siis on raske veenda oma põhjamaaisuses kedagi peale iseenda. Põhjamaaisuse-igatsus tuli Eesti rahvuslusse enam kui sada aastat tagasi ja pole sellest ajast peale eriti muutunud. Muutunud on aga Põhjamaad ise, meeldigu